

לעורר אותם לחשיבה

אביטל פריאל*

אני מול השואה

שואה. מילה גדולה ועצומה מכדי להכיל. גדולה ועצומה מלהבין. כמה רגשות, שאלות ופחדים מכילה המילה הזו. אין שום דבר אשר ישווה לה.

אני מפחדת ממנה. לא רוצה לדעת עוד. לא רוצה לשמוע. לא רוצה לראות.

אני רק מציצה לפעמים אל תוך הספרים, אל קטעי סרטים. לראות ולא לראות, לראות ולא להיפגע.

זו אני מול השואה. קטנה, מכווצת. עוצמת את העיניים ואוטמת את האוזניים. רק להיעלם.

במשפחתי ב"ה אף אחד לא חווה את מאורעות השואה. לא היה מי שלא יספר. לא היו סודות משם.

בלימודי במכללה עברנו סדנה להוראת השואה מטעם מוזאון יד ושם, ושם הנחו אותנו לספר על פרט אחד מתוך הכלל, סיפור על ילד אחד ומשפחתו. הסבירו לנו שבעבר חשפו לפני הילדים והנער את זוועות השואה, וזה יצר טראומה אצל הילדים עד כדי כך שהם לא רצו ללמוד יותר על השואה (אני כנראה תוצר של החשיפה ההיא).

קשה לי מאוד לספר אפילו סיפור אחד. להפך, מה שקרה לכלל קל לי בהרבה לספר.

* בעת כתיבת הפרק הייתה אביטל גננת בגן חובה בירושלים. עכשיו היא עצמאית, כותבת חוברות הדרכה ייחודיות לגנות ומדריכה אותן בעסק פרטי שיזמה הנקרא 'המצפן'.

יום השואה בגן

את יום השואה בגן אני מרגישה חובה לציין. ילדי הגן שלי הם בני 5-6, והם שומעים על השואה בבית, בטלוויזיה, ברדיו. הם גם שומעים את הצפירה ושואלים. לא אוכל להתעלם.

לכן מצאתי את עצמי במהלך השנים מזכירה את יום השואה, אבל בגלל הקושי הנפשי שלי להתמודד אני נוגעת לא נוגעת, מספרת על פני השטח ועוברת הלאה. בלי תיעוד של הילדים, ציור או הבעה שלהם.

העבודה בפורום הגננות חשפה בפניי מגוון רגשות ודעות של גננות; נחשפו לי כל מיני דרכים להתמודדות עם יום השואה בגן; שמעתי את הפחדים ואת החששות של חברותיי לפורום ואת הקשר האישי שלהן ליום השואה. אך התרומה העיקרית של הפורום הייתה בהתמודדות עם הצורך להציג את היחס שלי לנושא השואה מול חברותיי ובהעלאת הדברים על הכתב. הם תרמו לחיפוש אישי, לשאלת שאלות ולהתמודדות אמיתית עם הנושא. בפעם הראשונה חיפשתי את הדרכים הנכונות בעבורי ללמד בגן על יום השואה.

בכל שנה הייתי מספרת את ספרה של בת שבע דגן, 'מה קרה בשואה', ובאופן מקוצר את הסיפור 'צ'יקה הכלבה בגטו', בהשמטת הקטע המתאר את לקיחת הכלבה, כי התקשיתי לספר אותו. הקושי העיקרי שלי היה רגשי. הסיפור על 'צ'יקה הכלבה היה עצוב מדי בשבילי, ובסיפור 'מה קרה בשואה' היו איורים שנראו לי לא מתאימים לילדי הגן. הילדים, שראו את הספר, שאלו הרבה שאלות בעקבות הציורים. לא תמיד היו לי תשובות עליהן ולא הצלחתי לפתח שיחה משמעותית. חיפשתי משהו משמעותי שיהיה אפשר לשוחח עליו אחר כך עם ילדי הגן, שיצאו לא רק עצובים אלא עם ערך מוסף. הרגשתי שהסיפורים האלה מסופרים יפה ובקצרה ונותנים מידע, אבל בצורה שלא התאימה לי באופן אישי.

השנה הרגשתי שאני רוצה לעשות משהו אחר.

בכל תחום אחר בחיי הגן אני מחפשת תמיד את החיבור לילדים, והחלטתי שהשנה אספר סיפור שהילדים יוכלו ללמוד ממנו. כאמור, הצבתי מטרה ליום השואה בגן: שהילדים יצאו מיום השואה עם ערך מוסף, לא רק עם ידע כללי אלא גם עם ערך חינוכי.

אחד הנושאים המרכזיים ביום השואה הוא גבורה. מאחר שאני גננת בגן דתי, חשבתי שמתאים לספר סיפור על גבורה דתית בשואה. היה לי חשוב למצוא סיפור שיעסוק

בגבורה של ילדים, שיעורר הזדהות וייגע בעולמם. הסיפור יתאר התמודדות עם קשיים ורצון לקיים מצוות בלי תנאים ויהיה לו סוף טוב, כדי שלא לעורר פחדים. רוב הילדים תופסים את מושג הגבורה בהקשר של כוח פיזי; רציתי לשוחח על גבורה ברוח ובהתגברות ולפתח את רעיון הגבורה בחיי הילדים.

בתחילה חיפשתי סיפורים שנכתבו על גבורה דתית בשואה, למשל על השגת נרות שבת ונרות חנוכה, על שמירת יום הכיפורים ועל הכנת מצות. מצאתי שביבי מידע וסיפורים קצרים, אבל לא על ילדים ולא לילדים, ולכן החלטתי לכתוב בעצמי סיפור לילדי הגן המבוסס על סיפורים אמתיים שקראתי.

ראשית הייתי צריכה להחליט מה תהיה הגבורה הדתית בסיפור. מאחר שחג הפסח הוא הקרוב ביותר בלוח השנה, והילדים עדיין מצויים בחוויית החג, החלטתי כי הגבורה הדתית בסיפור תהיה הכנת מצות. וכך רקמתי סיפור על ילדה החיה בגטו ומספרת על המצות שהיא והוריה הכינו בחשאי. הסיפור מתאר את התמודדות הילדה בהקשר של העוני בגטו, בלי כל החגיגות שהילדים מכירים מחג הפסח שלהם. יש בו דגש על הבנת הילדה שלא תהיה לה שמלה חדשה לחג ועל הגבורה שלה – שאינה מבקשת שמלה כלל. האב מגלה תושייה ברכישת חיטים למצות תמורת השעון של האם. אין בסיפור מעשי זוועה, אין מוות, אין מחבוא. הרגשתי שאני יכולה לספר את הסיפור שלי בלי לחוש אימה.

חשבתי על נקודות לדיון עם הילדים: מה אתם חושבים על הסיפור? האם הילדה הייתה גיבורה? למה? מי עוד היה גיבור בסיפור? מה ההבדל בין גיבור בכוח לגיבור שלנו? האם היא נלחמה? האם גם אתם מתגברים על דברים שאתם רוצים מאוד?

כחלק מההכנה ליום ראיתי חשיבות בעדכון הורי הגן בתכניותי ליום השואה. פעמים רבות הורים חוששים ממה שישופר בגן, ולכן שלחתי מכתב ובו שיתפתי אותם בתכנית והסברתי את מה שעתיד להתרחש בגן ביום זה (ראו נספח 1).

כיצד פעלתי

בבוקר יום השואה הכנתי שולחן קטן, פרסתי עליו מפה והנחתי עליה שישה נרות. מטרת השולחן הייתה ליצור ציפייה וסקרנות אצל הילדים, ואכן ילדים ניגשו אליי ושאלו: "בשביל מה השולחן?" הסברתי שהיום הוא יום מיוחד וגם עצוב, ונלמד עליו במפגש. כהרגלי, לקראת המפגש חילקתי את הגן לשתי קבוצות: בוגרים וצעירים, כדי ליצור אווירה קרובה

ומחבתת. סיפרתי את הסיפור (נספח 2) ופיתחתי דיון על גבורה. לאחר מכן אספתי את כל הילדים למפגש והכנתי אותם לצפירה. אחרי הצפירה קראנו פרק תהלים והילדים ציירו בעקבות הסיפור. המטרה הייתה לאפשר לילדים להביע את עצמם ולחשוף את משמעות הסיפור בעבורם.

רפלקציה

ביום השואה הזה הגעתי בטוחה ושלמה עם הסיפור שלי.

במפגש הראשון של הבוגרים שאלתי את הילדים אם הם יודעים מהו יום השואה, ואז קרה דבר שלא ציפיתי לו: ילדים רבים רצו לספר את מה שהם יודעים על השואה. הופתעתי שילדים רבים כל כך יודעים על יום השואה, ובמקום לפתוח בסיפור ובהסברים שלי מצאתי את עצמי מקשיבה להם. היה לי חשוב לשמוע אותם והסתקרנתי לדעת מה הם יודעים. היו ילדים שסיפרו שסבא וסבתא שלהם התחבאו ונוצרים הצילו אותם; ילדה אחת סיפרה על סבתא שלה שניצלה מהשואה אבל המשפחה שלה מתה; ילד אחר סיפר שבגטו היה צפוף מאוד; ילד אחד הסביר שהשואה היא אסון גדול שמתו בו הרבה יהודים, וילד אחד אף אמר: "אוף, זה מעצבן השואה", לדעתי לא מחוסר ידיעה אלא מעודף ידיעה. הוא גם סיפר שמתו שישה מיליון יהודים. השתדלתי להקשיב ולתת לכולם לספר; לרוב הנהנתי בהסכמה. אחר כך אמרתי להם שהם יודעים הרבה על השואה, וגם אני רוצה לספר להם על היום הזה.

התחלתי בהקדמה המתארת את התקופה, ותוך כדי הקדמתי היו להם שאלות והערות רבות, לדוגמה: "זה קרה באמת?" עניתי שכן. "היטלר מת, אני יודע". הם גילו סקרנות רבה, ובהמשך הסיפור הקשיבו בדממה. כל הזמן עקבתי אחרי התגובות הבלתי מילוליות של הילדים: הבעות פנים ואופן הישיבה. תהיתי – האם הסיפור מפחיד מדי? עצוב מדי? האם הוא מעניין? לפי השקט הבנתי כי הוא מעניין. לרוב הבעות הפנים לא הסגירו פחד, אבל היו הבעות של הזדהות ועצבות.

בקבוצת הצעירים פתחתי שוב בשאלה אם הם מכירים את יום השואה, וכאן היו פחות ילדים שידעו. הם התעניינו בשולחן עם המפה, והסברתי שהיום הוא יום עצוב לעם ישראל. הקדמתי את הסיפור בהסבר שזה קרה לפני הרבה שנים; היה לי חשוב להדגיש זאת כדי להרחיק אותו מהילדים מבחינה רגשית. אחד הילדים התבונן בי מעט בחרדה, ולכן מיהרתי להתחיל בסיפור שלי וראיתי שלאט־לאט הוא התרכז בסיפור ונרגע.

בתום הסיפור הייתה אווירה שקטה ורגועה. זה היה סימן בעיניי שהילדים עוד חושבים על הסיפור ונמצאים בהשפעת החוויה שלו. נראה שהסיפור הרשים אותם. בהתאם למטרה שלי לפתח דיון על הגבורה שאלתי את הילדים מה הם חושבים, והם אמרו שהסיפור קצת עצוב. שאלתי למה, הם אמרו שבגלל שלא היה לילדה הרבה לאכול, שלא הייתה לה שמלה חדשה ושלא היה להם יין. שאלתי: "האם רותי גיבורה?" הילדים ענו שכן. רציתי לעורר אותם לחשיבה על גבורה השונה מגבורה פיזית, ולכן שאלתי: "למה אתם חושבים שהיא גיבורה? הרי היא לא נלחמה, היא לא חזקה במיוחד וגם לא היה לה נשק". הילדים אמרו שהיא גיבורה מפני שהתגברה על הפחד, הסתפקה רק בתפוחי אדמה, לא ביקשה שמלה חדשה והתגברה על העצבות שלה. רציתי להדגיש את הגבורה הדתית, ולכן שאלתי אותם מי עוד היה גיבור בסיפור. הילדים אמרו שגם האם, שנתנה את השעון שלה בשביל המצווה, הייתה גיבורה, כי היא ויתרה על משהו יקר.

כעת רציתי להשליך את הסיפור על חיי הילדים. שאלתי אותם אם גם הם מתגברים לפעמים על דברים, ונתתי להם דוגמאות למעשי גבורה שאני רואה בגן. למשל, ילד שמתגבר ולא מכה הוא גיבור. בכונה נתתי דוגמה כזו כדי להדגיש את ההבדל בין גבורה פיזית לגבורה רוחנית. הילדים שיתפו מעט וחשתי כי שוחחנו די. נתתי לשיחה להישאר בלב הילדים, ובהמשך היום הזכרתי להם מעשי גבורה שלהם. סיכמנו שגיבור אינו רק אדם שיש לו כוח להילחם אלא גם אדם המתגבר על דברים שקשים לו.

לקראת הצפירה אספתי את הילדים והסברתי להם שעוד מעט תישמע צפירה. מאחר שאנו גם סופרים את ספירת העומר, היו ילדים שבלבלו את המילה צפירה עם ספירה, והיה צורך להבדיל בין השניים (על הגננת להיות רגישה ולבחון אם הילדים מבינים את המושגים שהיא נוקטת).

רוב הילדים כבר הכירו את הצפירה. הסברנו שאת הצפירה ישמעו בכל מקום בארץ ישראל; גם ההורים שלהם ישמעו אותה. הסברנו שהצפירה היא זמן שבו כל עם ישראל נזכר ביהודים שמתו במלחמה ומתפלל שלא יהיו עוד מלחמות כאלה. הסברנו שצריך לעמוד בזמן הצפירה ולא לדבר כדי לתת כבוד לאנשים שמתו.

כדי לעזור לילדים להתמודד עם הזמן הארוך של הצפירה ולעשות את הזמן הזה למשמעותי יותר, הצעתי להם לחשוב על רותי, גיבורת הסיפור. על כמה היה לה קשה, על הגבורה שלה. כשנשמעה הצפירה עמדו רוב הילדים עמידה מכובדת. מקצתם התקשו וצחקו. בחרתי שלא להגיב, ראשית מאחר שביקשתי שלא לדבר ואני משמשת דוגמה לילדים, ושנית מכיוון שאני מבינה שזה מעמד קשה לילדים. אין הם מבינים מה

משמעות הצפירה, ולאחדים, בשל גילם הצעיר, קשה מאוד לעמוד בלי מעש. הצחקוק לא נבע מזלזול אלא מחוסר הבנה.

לאחר הצפירה היו לילדים שאלות רבות עליה: "מי משמיע אותה?", "איך שומעים אותה בכל מקום?". מאחר שלא רציתי לסטות מהנושא הסברתי בקצרה שהעירייה תולה המקולים גדולים בכל מיני מקומות ומשמיעה בהם את הצליל של הצפירה.

אחרי הצפירה הדלקנו שישה נרות זיכרון. הילדים לא התייחסו למספר הנרות ואני לא הסברתי. אני חושבת שזה לא הכרחי, ואפשר להביא נר אחד. הילדים רצו לדעת למה מדליקים נרות. הסברנו כי הנר הוא הדרך שלנו לזכור את מי שמת, ולכן קוראים לו נר זיכרון. בכל פעם שעוברים ליד הנר – זכרים.

בעקבות השיחה

לאחר שאמרנו פרק תהלים ביקשתי מהילדים לצייר משהו על יום השואה או את הסיפור שלנו, והנחנו על השולחנות דפים לבנים וצבעים. ילדים רבים ציירו מהסיפור את שולחן הסדר עם המצות, והיו שציירו גם את המדף הגבוה, את המלחמה או יהודים הנלחמים בגרמנים. ילד אחד צייר את היטלר מת (אף על פי שלא שוחחנו על כך הוא ידע שהיטלר הרג את עצמו, והביע זאת בציור). עברתי בין הילדים עם הסייעת וכתבנו בשבילם את מה שסיפרו על הציור. זו הייתה פעילות מעניינת מבחינתי, כי למדתי ממנה מה הרשים את הילדים, מה הם יודעים ואיזה רושם השאיר בהם הסיפור. מכיוון שהרבה ילדים ציירו את המדף שעליו הונחו החיטים, למדתי כי הסוד של רותי על המדף היה חווייתי מאוד. כמו כן הרבה בנים נשאו באווירת המלחמה וציירו אותה. בחצר שיחקו הילדים משחקי מלחמה, כנראה בהשפעת הסיפור.

מאחר שרציתי לחזק את המסר של הגבורה הרוחנית חיפשתי הזדמנויות רבות לכך. בכל פעם שילד התגבר על דבר שהיה לו קשה, חיזקתי אותו וסיפרתי לילדים על הגבורה שלו. חיפשתי דווקא את המעשים הקטנים ולכאורה לא חשובים, למשל ילד שהתגבר על הקושי לגזור במספריים, ילד שלא רצה לבוא למפגש אך התגבר.

בסופו של יום הרגשתי כי השגתי את יעדיי, הייתי שלמה עם עצמי וחשתי כי השגתי דבר חשוב. ראשית התמודדתי עם נושא השואה התמודדות שלא הציפה אותי ברגשות קשים. אמנם בעבר לא יכולתי להתמודד באופן אישי עם נושא השואה בגן, אך היום הייתי רגועה

ובטוחה במה שאני עושה. שנית, הגשמי את מטרת נתנית המשמעות החינוכית-מעשית ליום השואה. סיפורי סיפור שהילדים יכלו ללמוד ממנו משהו לחייהם; הפכתי את הילדה החלשה בכוח פיזי לגיבורה בנפשה; הצלחתי לכתוב סיפור חווייתי שילדים יכלו להזדהות אתו בלי לעורר אצלם פחד. הבחירה שלי להציג את הדמות הראשית כילדה גיבורה היא משמעותית, והסיפור מאפיין את הילדות בתכונה של גבורה.

באספות הורים אישיות שהתקיימו סמוך ליום השואה סיפרו הורים רבים שהוריהם או סביהם היו ניצולי שואה, שחשוב להם להעניק לשואה נוכחות בחייהם, ולכן הם משוחחים עם ילדיהם עליה ומספרים לפי הבנתם את שעבר על משפחתם. שיחה זו תרמה לי משתי בחינות: אחת – גיליתי שהורים יכולים לספר לילדים דברים שאיני מעזה לספר בלי לעורר בהם פחדים. המסקנה האחרת קשורה לארגון תכנית השואה בגן. כדאי לפני יום השואה לשאול את ההורים מה הם מספרים לילדיהם בנושא. כמו כן אפשר לערוך מפגש מקדים עם ילדי הגן בקבוצות קטנות כדי לשמוע את מה שהם יודעים ואת מה שברצונם לדעת. סקירה כזו יכולה לתת לגננת תמונה מדויקת יותר של צורכי הילדים.

מבחינת הסיפור אני חשה כי המסר הדתי בסיפור, מסירות נפש למען קיום מצוות, לא היה משמעותי דיו. הוא לא היה משמעותי בדיון שערכתי עם הילדים, והתקשיתי להעביר אותו לחיי המעשה שלהם. לדעתי צריך להדגיש את גבורת הילדים בקשר למצוות. אפשר להציג ילדים כ'גיבורי מצוות' – ילד שאינו רוצה ליטול ידיים אבל מתגבר ונוטל, ילד שאינו רוצה לוותר לחבר על משחק אבל מתגבר וחולק אתו, ילד שאינו מכה חבר מקיים מצוות 'זאהבת לרעך כמוך', וכן הלאה. כך נחזק את הערך של גבורה רוחנית גם בהקשר הדתי שלה. כמו כן אפשר ללמד את הילדים את הביטוי "איזהו גיבור? הכובש את יצרו", ולהעשיר דרכו את הלמידה.

בשנה הבאה הייתי רוצה לתלות בגן את עבודות היצירה בעקבות הסיפור כדי לשתף את ההורים. כמו כן אציג במפגש את הציורים ואעודד אותם לשוחח על הציור שציירו כדי שיתייחסו לסיפור ממבט אישי. נוסף על כך ארצה לשלוח להורים את הסיפור, כולל הדגשים ששוחחנו עליהם, כדי לאפשר להם לחזור על הסיפור ועל מסריו. עוד אפשרות היא להציע שהילדים יציירו מעשי גבורה שלהם במשפחה או שההורים יכתבו על מעשי גבורה של ילדיהם.

מלבד זאת הייתי רוצה לחזק את דמות האישה כגיבורה. אני חושבת שלרוב הילדים שומעים סיפורים שהדמות הראשית בהם היא דמות גברית, וחשוב לי לחשוף לפניהם דמויות נשיות כדי שגם לבנות יהיה דגם נשיספרותי לחיקוי.

נספח 1: מכתב להורים שנשלח יום לפני יום השואה

הורים יקרים,

מחר יחול יום השואה, ובגן נציין אותו בהדלקת נר זיכרון ובעמידה בצפירה.

אספר לילדים באופן כללי על המלחמה שהייתה בעולם ועל שנאתו של היטלר לכל מי שהיה שונה ממנו.

אזכיר להם את הגזרות שלמדו בסיפורים ההיסטוריים של החגים ואקשר אותן לגזרות הנאצים.

אדגיש שהמלחמה הייתה לפני שנים רבות, לפני קום המדינה, שאז עדיין לא היה צה"ל.

אחר כך אספר סיפור שחיברתי על ילדה בגטו, במיקוד על צורת החיים שהייתה שונה מאוד מחיי הילדים בגן: אין משחקים, אין שמלה חדשה, אין יין לקידוש, אין מצות והגדה לפסח. הסיפור מתמקד ברצון של המשפחה להכין מצות למרות האיסור, ומסתיים בהצלת המשפחה ובעלייתם לארץ ישראל.

לאחר הסיפור אני מתכוונת לערוך דיון קצר בשאלה 'מהי גבורה?' – האם רק מי שחזק הוא גיבור, או גם מי שמתגבר על דברים קשים?

לא אספר על הרג יהודים, ייסורים, רעב, מחבוא ומוות. לא אראה לילדים תמונות.

אהיה שם כדי לשמוע את שאלותיהם ואת תחושותיהם.

שנזכה לגאולה השלמה בקרוב,
אביטל

נספח 2: הסיפור שחיברתי לקראת יום השואה

הקדמה לסיפור

זה קרה לפני הרבה שנים, עוד לפני שההורים שלכם נולדו, כשעם ישראל היה מפוזר בכל העולם, בכל מיני מדינות. לא הייתה מדינה ליהודים, ולא היה לנו צבא, ולא היה ראש ממשלה, ואפילו דגל לא היה לנו (ההקדמה עוזרת לילדים להבין כי מה שיוספר התרחש הרבה שנים לפני שנולדו, והיום הם מוגנים).

במדינה ששמה גרמניה קם איש רשע ושמו היטלר. הוא רצה להיות מלך של כל העולם, ולכן עשה מלחמה נגד כל העולם. הוא גם לא אהב אנשים שהיו שונים ממנו, ורצה להילחם בכל מי ששונה.

היטלר הרשע לא אהב יהודים. הוא לא הבין למה הם עושים דברים משונים: תוקעים בשופר, שומרים שבת, אוכלים מצות. לכן הוא גזר עליהם גזרות רעות, כמו אנטיוכוס הרשע.

אתם זוכרים מהי גזרה? גזרה היא חוק שאוסר על אנשים לעשות דברים שחשובים להם ושתמיד עשו. היטלר גזר, ממש כמו אנטיוכוס, שאסור ללמוד תורה, שאסור להכין מצות, שאסור להדליק נר חנוכה, שאסור לתקוע בשופר ושצריך לעבוד בשבת.

הוא ציווה, כמו פרעה, שהיהודים ועוד אנשים שלא אהב יהיו עבדים בשבילו (ההשוואה ל'רשעים' אחרים שהילדים מכירים מרככת לדעתי את הפחד מהרשע החדש – היטלר. הילדים יודעים ששם הסיפור הסתיים במפלת הרשע, ולכן ודאי גם כאן יהיה סוף טוב).

בגלל היטלר הייתה מלחמה קשה ועצובה בכל העולם. היו יהודים שנלחמו נגדו; היו עמים אחרים, כמו האמריקנים, שנלחמו בהיטלר, ואחרי הרבה שנים הצליחו לנצח את היטלר ואת הצבא שלו.

אבל המלחמה הייתה ארוכה מאוד ומתו בה הרבה אנשים, גם הרבה יהודים.

היום אנחנו רוצים לזכור אותם ואת הגבורה שלהם במלחמה; לכבודם נדליק נר זיכרון ונספר סיפור.

הסיפור של רותי

לפני שנים רבות בארץ פולין הרחוקה בבית גדול ויפה גרו אבא, אימא וילדה ששמה רותי.

לרותי היו ספרים וצעצועים רבים, אך מכולם היא אהבה את הבובה ללה. ללה הייתה בובה מיוחדת שעצמה את עיניה בכל פעם שהשכיבו אותה ופקחה אותן כשהרימו אותה. היו לה תלתלי זהב ושמלת תחרה לבנה. לכל מקום שהלכה רותי, הלכה ללה אתה. כשרותי נסעה להתרחץ באגם, נסעה ללה אתה. כשרותי הייתה גולשת בשלג, הייתה ללה מתחממת בתוך מעילה.

בכל שבת וחג הייתה רותי מבקרת עם ללה את סבא ואת סבתא. סבא היה מספר לה על ארץ ישראל הקדושה ועל אברהם אבינו, וסבתא הייתה מלמדת אותה שירים ומכינה לה מאכלים טעימים.

החג האהוב ביותר על רותי היה חג הפסח. בחג הפסח הייתה אימא תופרת לרותי שמלה חדשה וקונה לה נעליים חדשות מבריקות. בליל הסדר היה סבא מחביא את האפיקומן, ורותי תמיד הייתה מוצאת אותו.

יום אחד פרצה מלחמה. הגרמנים נכנסו לפולין וכבשו אותה. המנהיג הגרמני היה רשע. שמו היה היטלר. הוא לא אהב את היהודים, ובעצם לא אהב את כל מי שהיה שונה ממנו.

היטלר החליט שכל היהודים צריכים לעזוב את הבית שלהם ולגור במקום אחר, מקום אחד שיהיו בו רק יהודים. למקום הזה קראו גטו. מסביב לגטו הייתה גדר גבוהה. הוא גם ציווה שכל היהודים יעבדו בשביל הגרמנים.

רותי הייתה עצובה מאוד כי לא רצתה לעזוב את הבית היפה שלה. הגרמנים הרשו לקחת רק מעט דברים מהבית, ולא היה אפשר לקחת את הצעצועים ואת הספרים. רותי לקחה אתה מזוודה קטנה עם בגדים ואת ללה שלה.

בגטו גרה רותי עם אבא ואימא בחדר אחד. היה צפוף בחדר הזה. בחדרים אחרים גרו משפחות אחרות, שרותי לא הכירה.

כל היום שיחקה רותי עם ללה, סירקה אותה, שרה לה, הלבשה אותה וסיפרה לה סיפורים. רותי התגעגעה מאוד לבית שלה ולחברים. היא התגעגעה לשאר הבובות היפות שלה, לכדור ולמשחקים האחרים.

יום אחד החליט היטלר שאסור ליהודים ללמוד תורה, לשמור שבת ואפילו ללכת לבית הספר. אבל אבא של רותי רצה שהיא תלמד לקרוא, ולכן הוא לימד אותה בסתר את אותיות האל"ף-בי"ת.

הזמן עבר, וחג החנוכה עבר בלי נרות חנוכה ובלי לביבות תפוחי אדמה. כאשר ירד שלג הם לא יצאו לגלוש, בפורים לא אפתה אימא אוזני המן ולא היה משלוח מנות. השמלה של ללה קצת נקרעה, ולאימא של רותי אפילו לא היו חוט ומחט לתקן לה אותה.

והנה חג הפסח קרב ובא. הגרמנים לא הרשו ליהודים להכין מצות, ובכל זאת החליט אבא של רותי להכין מצות, כי איך אפשר לחגוג כך את חג הפסח בלי מצות?

אבל מהיכן תשיג המשפחה מצות? קמח לא היה וגם כסף לא היה.

לאימא של רותי היה רעיון. על פרק ידה ענדה שעון זהב. היא קיבלה אותו במתנה מאבא לנישואיהם. אימא הציעה שאבא ינסה להחליף את שעון הזהב שלה במעט קמח, וכך יוכלו להכין מצות. רותי ידעה שהשעון יקר מאוד לאימא, אך המצות היו חשובות יותר.

בכל יום יצא אבא לחפש אדם שיסכים להחליף את השעון בתמורה לקמח, ובכל יום היה חוזר בידיים ריקות.

יום אחד חזר אבא ובידו חבילה עטופה בנייר עיתון. אימא ורותי עמדו נרגשות לראות מה הביא אבא. אבא סגר את דלת החדר, הניח את החבילה על השולחן ופתח אותה בזהירות.

בתוך החבילה נחו שיבולים צהובות ויפות. "בשביל מה השיבולים?" לחשה רותי. "בשביל הקמח", לחשה לה אימא. רותי ליטפה באצבעותיה את השיבולים הארוכות, הזהובות כמו שעונה של אימא.

אימא ניקתה היטב את השולחן הקטן, ורותי עמדה עם ללה להסתכל איך אבא כותש את גרעיני השיבולים בפטיש עד שהם הופכים לקמח. את הקמח שמרה אימא של רותי בשקית נייר על מדף גבוה.

בכל יום הייתה רותי מגניבה מבט לעבר המדף הגבוה ולוחשת לבובה ללה: "את יודעת ללה, שם יש סוד שאסור לגלות. ששש... ששש...".

בלילה שלפני פסח הופיע הירח בשמים במלואו. אימא סגרה את החלונות ואת תריסי העץ, ואבא הוריד את שקית הקמח מן המדף. השקית הייתה קלה והשמיע קול רשרוש קל, כאילו ידעה כי היא מצפינה סוד.

רותי עמדה עם ללה והסתכלה. "הנה ללה, את רואה, אנחנו מכינים מצות".

אבא עבד במהירות, ערבב את הקמח עם מעט מים ששמר במיוחד למצות, לש ורידד, רידד ולש, וכשהמצות היו מוכנות הכניסה אותן אימא לתנור שהיה משותף לכל האנשים בבית.

ריח נעים התפשט בחדר. ריח מלא זיכרונות וגעגועים. כשהמצות היו מוכנות עטפה אימא את המצות במטפחת והחביאה אותן בארון.

רותי התרגשה מאוד; היא שכבה במיטתה וחיבקה את ללה. היא דמיינה את טעם המצות וחלמה על ליל הסדר בבית של סבא, לפני המלחמה. היא חלמה על שמלת הקטיפה האדומה, על נעלי הלק המבריקות... האם השנה תתפור לה אימא שמלה? לא... אין לאימא בד חדש וגם מכונת תפירה אין לה. אולי יקנו לה נעליים חדשות? לא... אין כאן נעליים חדשות. רותי החליטה שהשנה לא תבקש דבר.

בבוקר החג יצא אבא לעבוד בשביל הגרמנים. אימא ניקתה את החדר וסידרה אותו היטב.

אחר כך ניגשו אימא ורותי לערוך את השולחן הקטן, אך לא הייתה מפה. אימא חיפשה עד שמצאה סדין לבן וכיסתה בו את השולחן. רותי הניחה על השולחן צלחות וכוסות. במקום יין מזגה אימא לכוסות מים עם סוכר.

קערת פסח לא הייתה. יין לא היה. ביצים ובשר לא היו. היו מעט תפוחי אדמה, מים ומלח. החיים של המשפחה היו מרים, ולכן לא היה צורך במרור.

כשהשמש החלה לשקוע הגיע אבא. אימא הדליקה נר אחד וברכה בשקט. רותי ראתה דמעה גדולה מתגלגלת על לחייה.

אבא, אימא, רותי וללה ישבו לשולחן. בזהירות רבה הוציאה אימא את המצות העטופות במטפחת. אלו היו שלוש מצות קטנות ועגולות.

רותי ישבה והסתכלה במצות בעיניים כלות. כמה רצתה לנגוס במצות. אבל יש לחכות שאבא יסיים את קריאת ההגדה.

אבא קידש על המצות.¹ "איה ההגדה?" שאלה רותי, "אין הגדה", השיב לה אבא וקולו רועד. "נשיר ונספר מה שאנו זוכרים". הם שרו מה נשתנה ורותי שאלה את הקושיות. אבא סיפר על יציאת מצרים וקריעת ים סוף, והם שתו את המים המתוקים. סוף סוף הרים אבא את המצות ונתן חתיכה לכל אחד. חתיכה אחת לאימא, חתיכה אחת לאבא וחתיכה אחת לרותי.

רותי נגסה במצה שלה. המצה הייתה קשה ולא דומה כלל למצות שרותי הכירה, אך זו הייתה המצה הכי טעימה שהיא אכלה אי פעם. טעם המצה מילא את לבה בתחושה נעימה, ולכמה רגעים הרגישה רותי כאילו הם שוב יושבים ליד שולחן החג בבית סבא. רותי נרדמה ליד השולחן, ואבא ואימא המשיכו לספר על יציאת מצרים.

בתום חג הפסח סיפר אבא לרותי ולבובה ללה כי הם עומדים לברוח מהגטו. מחוץ לגטו הכיר אבא משפחה של פולנים טובי לב, והמשפחה הזו הסכימה להחביא אותם במחסן קטן בביתם. רותי חששה, אבל התרגשה כאילו המשפחה יוצאת מהגטו כמו היהודים שיצאו ממצרים.

למחרת, מוקדם מאוד בבוקר, יצא אבא לעבודה כרגיל. אחריו יצאו אימא ובידה תיק קטן ורותי עם ללה. הם צעדו בדממה הרבה זמן עד שהגיעו לביתם של החברים הפולנים. אבא באמת לא הלך לעבודה בבוקר הזה אלא הלך גם הוא לבית הפולנים בדרך אחרת, ופגש שם את רותי ואת אימא.

החברים נתנו להם לאכול והכניסו אותם למחסן קטן שנבנה בביתם. את הדלת חסמו בארון גדול כדי שהגרמנים לא יוכלו לגלות את המחבוא. במחסן הקטן הזה גרו רותי וללה עם אבא ואימא זמן רב. בכל יום היו בני הבית מכניסים למחסן מעט לחם ומים וסוגרים את הדלת בחזרה.

פעמים רבות, כשהייתה רותי עצובה ורעבה או כשהיה לה קר, הייתה רותי מחבקת את ללה חזק-חזק וחולמת על המאכלים הטעימים שאימא הייתה מבשלת לפני המלחמה,

1 לפי ההלכה אפשר לקדש על המצות כאשר אין יין.

על סבא וסבתא, על החברים ועל הבית היפה שלה. "אל תדאגי", הייתה אומרת רותי לבובה ללה. "בסוף המלחמה תסתיים ונחזור הביתה".

ובאמת יום אחד פתחו החברים הפולנים את דלת המחבוא וסיפרו כי הגרמנים הפסידו במלחמה ואפשר לצאת מן המחסן הקטן.

סוף סוף, אחרי ימים רבים במחסן החשון, ראתה רותי את השמים. סוף סוף יכלה רותי לנשום אוויר צח, סוף סוף יכלה רותי לחזור לבית הגדול והיפה שלה. "אבל הפעם", אמר אבא, "נחזור הביתה לארץ ישראל".

"ללה", אמרה רותי בהתרגשות, "ארץ ישראל!" הביטה רותי בללה וראתה כי שמלתה כבר איננה לבנה, התחרה נקרעה, השער הזהוב כבר איננו יפה כשהיה ורגל אחת אבדה. הצטערה רותי ודמעות גדולות נקוו בעיניה. חיבקה רותי את ללה ולחשה לה: "אני אוהבת אותך".

אבא, אימא, רותי וללה הפליגו לארץ ישראל באנייה גדולה. ההפלגה נמשכה ימים רבים עד שראו מרחוק את חופי הארץ הקדושה. רותי הביטה ובעיניים נוצצות חשבה בלבה: זו הארץ שעליה סיפר לה סבא. כאן גר אברהם אבינו, לכאן הגיעו בני ישראל כשיצאו ממצרים, ולכאן גם היא מגיעה.

בארץ ישראל הם בנו בית חדש; בארץ ישראל הם היו חופשיים ללמוד תורה וללכת לבית הספר. בחג הפסח הם אפו מצות גדולות וקנו יין. אימא בישלה מטעמים מיוחדים, תפרה לרותי שמלה חדשה וקנתה לה נעליים מבריקות.

קנו לרותי בארץ ישראל בובות רבות ויפות, אך רותי שמרה על ללה גם כשגדלה והייתה בעצמה לאם. הבובה הרי הייתה חברתה הטובה ביותר.